

”חטא כדי שיזכה חברך?” – אגואיזם ואלטרואיזם בהלכה

דביר חיים

- א. פתיחה
- ב. עקרון ה'תועלת האישית' - ביאור שיטת התוספות
- ג. הרחבת העיקרון: שליחות ומצווה קולקטיבית
- ד. מצוות להציל את החבר מחטא - למעט במקום שפשע
- ה. ערבות הדדית והפרשה מאיסור
- ו. סיכום ויישום הלכה למעשה

א. פתיחה

הגמרא בשבת (ד, א) פותחת בשאלת רב ביבי בר אביי¹:

בעי רב ביבי בר אביי: הדביק פת בתנור - התירו לו לרדותה קודם שיבוא
לידי חיוב חטאת או לא התירו?
תחילה מברר רב אחא בר אביי באיזה מקרה מדובר:

אמר ליה רב אחא בר אביי לרבינא: היכי דמי? אילימא בשוגג ולא אידכר
ליה - למאן התירו? ואלא לאו - דאיהדר ואידכר - מי מחייב? והתנן: 'כל
חייבי חטאות אינן חייבין עד שתהא תחלתן שגגה וסופן שגגה!' אלא
במזיד - קודם שיבא לידי איסור סקילה מיבעי ליה!

¹ איתא בשבת קיז, ב: "תנו רבנן: שכח פת בתנור וקידש עליו היום - מצילין מזון שלש סעודות, ואומר לאחרים: בואו והצילו לכם. וכשהוא רודה - לא ירדה במרדה אלא בסכין. איני? והא תנא דבי רבי ישמעאל: 'לא תעשה כל מלאכה' - יצא תקיעת שופר ורדיית הפת, שהיא חכמה ואינה מלאכה! - כמה דאפשר לשנויי משנינן". כלומר, אדם ששכח לרדות את פתו לפני שבת, ואין לו פת אחרת לסעודותיה, יכול לרדות אותה בשינוי (באמצעות סכין) בשבת. הגמרא תמהה על הדרישה לשינוי - שהרי התורה אסרה עשיית מלאכה, ורדייה אינה 'מלאכה' אלא 'חוכמה' (אמנות). על כל פנים, איסור רדיית פת בשבת הוא מדרבנן.

שערים לגמרא

הגמרא מעלה שלוש אפשרויות ושוללת את כולן: אם הדביק בשוגג פת בשבת, ולא נזכר ששגג (לא ידע שהיום שבת או לא ידע שזו מלאכה אסורה בשבת) קודם שנגמרה האפייה, נמצא שכלל לא יעלה על דעתו לרדות אותה; אם נאמר ששגג בהדבקות הפת, אך נזכר טרם שהפת נאפתה – הרי שסוף מלאכת האפייה לא נעשה בשגגה אלא בידיעה מלאה שהפת נאפית באיסור, ואז לא שייך חיוב חטאת; ואם נאמר שמדובר במזיד לגמרי – לא שייך לשאול אם מותר לו לרדות קודם שיבוא לידי חיוב חטאת שכן דין העושה במזיד הוא סקילה.

בשלב זה הגמרא מציעה קריאה אחרת של האיבעיא:

אמר רב שילא: לעולם בשוגג, ולמאן התירו - לאחריים. מתקיף לה רב ששת: וכי אומרים לו לאדם חטא כדי שיזכה חבירך?

רב שילא מסכם שאכן השאלה מוסבת על אדם שהדביק את הפת בשוגג, ובאשר לשאלת המודעות הוא עונה כי התירו לאחריים שירדו. רב ששת תמה על תשובתו של רב שילא ובתמיהתו נרצה להתמקד. בפשטות, כוונתו היא שאין להתיר לאדם לעבור על איסור כדי להציל את חברו מאיסור אחר. קביעה חד משמעית זו המופיעה בסוגייתנו נראית סותרת באופן חזיתי כמה סוגיות בש"ס שמהן דווקא עולה כי ניתנת לאדם רשות לחטוא כדי שיזכה חברו. ננסה לעמוד על היחסים בין הסוגיות השונות.²

ב. עקרון ה'תועלת האישית' – ביאור שיטת התוספות

הגמרא בעירובין (לב, ב) מביאה מקרה ובו 'חבר' הביא ל'עם הארץ' תאנים שאינן מעושרות, אך לעם הארץ ברור שקיבל פירות מעושרים, ולכן אין סיכוי שיפריש מדעתו. רבי מציע שהחבר יעשר במקומו, על אף שהתבואה כבר אינה לפניו, ומסביר: "מוטב שיחשדו חברים לתרום שלא מן המוקף, ואל יאכילו עמי הארץ טבלים". למסקנה מסכמת הגמרא: "רבי סבר ניחא ליה לחבר דלעביד הוא איסורא קלילא ולא ליעבד עם הארץ איסורא רבה". לדעת רבי במצב כזה מוטב שיעבור החבר על איסור דרבנן – תרומה מתבואה

² רובן נדונו בתוס' ד"ה וכי אומרים.

”חטא כדי שיזכה חברך?”

שאינה מן המוקף (שאינה לפניו)³, מאשר שעם הארץ יעבור על איסור דאורייתא – אכילת טבל. אם כן, מסקנת הגמרא נראית סותרת לחלוטין את קביעת רב ששת בסוגייתנו בשבת שאין אומרים לאדם חטא כדי שייזכה חברך.

תוספות (ד”ה וכי אומרים) מציעים להבחין בין המקרים השונים – התם כדי שלא יאכל עם הארץ טבל על ידו, דאמר ליה מלא לך כלכלה של תאנים מתאנתי, אבל הכא שלא נעשה האיסור על ידו אין אומרים לו חטא אפילו איסור קל שלא יבא חברו לידי איסור חמור.⁴

לדבריו, ניתנת לאדם אפשרות לעבור על איסור כדי להסיר איסור קודם שהוא עצמו הביא לפתחו של חברו. אולם אם האדם השני אינו שייך לסיפור כלל – הרי שאין עליו להתערב באמצעות “שימוש” באיסור אחר. הבחנה זו טעונה ביורר יסודי יותר – באופן בסיסי מציינו כי לא ניתנת לאדם רשות לעבור עבירה אף עבור מצווה (“מצווה הבאה בעבירה”), וממילא קשה אף יותר להבין מתן רשות לאדם לעבור עבירה כדי להתערב במאזן העבירות של חברו. בהבנת שיטת תוספות מצאנו שני כיוונים – המאירי (שבת ד, א ד”ה ‘שגג והדביק’) כותב:

וחכמי הדורות מוסיפין בתירוץ זה שאף החבר אלו חטא עם הארץ נמצא הוא נותן מכשול ויש לו חלק בעבירה.

המאירי מסביר שכאשר בא האיסור לפני עם הארץ בידי החבר, נמצא שהוא שותף לעבירה הפוטנציאלית. הוא אמנם אינו ‘עובר העבירה’, אולם די במעורבותו בה כדי שיצטרך ליטול עליה אחריות. הסבר מרחיק לכת אף יותר מעניק תוספות הרא”ש (שם, ד”ה ‘וכי אומרים לו’):

ויש לומר דלא דמי דהתם [עירובין] היינו טעמא כיון דהוא ספי ליה איסורא דא”ל מלא לך כלכלה תאנים אם יאכל עם הארץ טבל על ידו,

³ “החלה והתרומה חייבין עליה מיתה... ואין ניטלין מן הטהור על הטמא אלא מן המוקף” (חלה פ”א, מ”ט).

⁴ הראב”ה (ח”א, שבת סימן רא) מעלה הצעה דומה: “והני מילי כשלא בא החטא בהגרמתו, אבל אם בא החטא בהגרמתו אמרינן בפרק בכל מערבין, ניחא לחבר דליעבד איסורא זוטא ולא ליעבד עם הארץ איסורא רבה”.

שערים לגמרא

הוי כאילו הוא אוכלו. לפיכך מוטב שיעשה הוא איסור קל ויתרום שלא מן המוקף ואל יאכל עם הארץ טבל על ידו.

הרא"ש מחריף את הטונים ואינו מסתפק במונחים של 'שותפות' או 'מעורבות' בעשיית האיסור. לדבריו, מדובר בתחום עבירותיו שלו. כשהחבר גורם לעם הארץ לאכול את הטבל, הרי זה כאילו הוא ממש אוכל אותו בעצמו. לא שאלת האחריות על עבירות חברו היא הקובעת – במקרה זה העבירה נחשבת כעבירה שלו, ולכן שיקול הדעת אם לעבור על עבירה קלה כדי להימנע מחמורה נתון לו בלבד.

ניתן להציע הצעה שלישית, העולה אולי מדברי המאירי, שלפיה המחטיא את עם הארץ באכילת טבל, במחשבה שהוא אוכל מפירות מעושרים, עובר על איסור 'לפני עיוור' ("נמצא הוא נותן מכשול"). אצל חז"ל, עקרון 'לפני עיוור' שמקורו בדברי התורה (ויקרא יט, יד) בהקשר של יחס הוגן כלפי החלש מורחב מאיסור על הטעייה של הזולת לעיקרון מוסרי. במסכת עבודה זרה (ו, ב) הגמרא מביאה מקרה המדגים איסור זה - אדם שהגיש כוס יין לנזיר. הגמרא שם מסייגת ואומרת שרק אם הנזיר לא היה יכול להגיע אל כוס היין בעצמו – כאשר הוא נמצא בעבר אחד של הנהר וכוס היין בעבר השני – הוא יעבור על איסור 'לפני עיוור' אם יגיש לו אותה. כך ניתן לומר שהמאירי הבין בדברי חז"ל שעיקרון 'לפני עיוור' שייך רק במקרה בו יש אחריות משמעותית על כתפי המחטיא - אם הביא את כוס היין ממרחק רב, או לחלופין, בנדון דידן, הגיש לעם הארץ טבל בלא ידיעתו. מכאן שהגורם לחברו לעבור עבירה מתחייב בעצמו באיסור אחר, ולכן הותר לו לעבור עבירה קלה בכדי למנוע זאת.

נשים לב כי שלושת הכיוונים הללו מניחים כי אין ספק שמותר לאדם לחטוא במודע בכדי להציל עצמו מעבירה חמורה. האם יש להנחה זו בסיס? בהמשך סוגייתנו בשבת, אחרי שרב ששת מקשה שלא יעלה על הדעת שאדם יחטא כדי להציל חברו, רב אשי מציע שבאמת שאלת רב ביבי מוסבת על אדם שהדביק את הפת במזיד, וצריך רק לשנות את נוסח השאלה – "קודם שיבוא לאיסור סקילה" ולא "חטאת". כך, רב אחא בנו של רבא שונה את שאלת רב ביבי, במישרין, כפסק הלכה:

”חטא כדי שיזכה חברך?”

אמר רב ביבי בר אביי: הדביק פת בתנור התירו לו לרדותה קודם שיבא לידי איסור סקילה.

הגמרא מקבלת לבסוף מסקנה זו. אם כן, התירו לאדם לעבור על איסור 'קל' של רדייה בטרם יעבור על איסור 'חמור' של אפייה בשבת. לאור הכיוונים שהוצגו לעיל, אכן ניתן להבין את הצעת התוספות באופן ברור יותר. כאשר אדם נקלע לסיטואציה שבה הוא בעצמו אחראי לעבירה, בין אם ברמה המוסרית ובין אם ברמה ההלכתית הצרופה, מוטל עליו להפעיל שיקול דעת הלכתי של רווח והפסד הלכתיים/רוחניים שיצמחו מתוך המעשה. רק כאשר מעשה העבירה תורם גם מנקודת הראות של תועלתו הרוחנית האישית – הוא מותר.

ג. הרחבת העיקרון: שליחות ומצווה קולקטיבית

ננסה להרחיב את נקודת המבט של ההיתר לחטא כדי להציל חבר במקום תועלת בכמה מקורות נוספים.

הגמרא בפסחים (נט, א) מביאה ברייתא שלפיה קרבנו של מחוסר כיפורים⁵ בערב פסח דוחה את מצוות העשה שקרבן תמיד של בין הערביים יחתום את קרבנות היום. הגמרא אומרת שדעת התנא בכרייתא מובנת היטב מפני שאנו אומרים שיבוא עשה החמור של פסח, שדין העובר עליו כרת, וידחה את 'עשה דהשלמה' שאינו גורר עמו עונש. אם כן, הכהן עובר על חובת ההשלמה המוטלת עליו ומקריב את קרבנו של הטמא כדי להציל את מחוסר הכיפורים מכרת.

הרמב"ן (שם, ד"ה 'זכי אומרים לו') מציג את הסתירה בין המסקנה בפסחים לסוגייתנו:

וקשיא להו, הא אמרינן בפסחים שהכהן עובר על עשה דהשלמה ומקריב קרבן מחוסר כפורים בערבי פסחים כדי שלא יבא חברו לידי איסור כרת.

⁵ מחוסר הכיפור בערב פסח הוא המצורע או הזב שנטהר וצריך להביא קרבן לכפרתו כדי שיהיה מותר באכילת הפסח, אך שכח להביאו עד אחר הקרבת התמיד של בין הערבים בערב הפסח, ואם לא יקריבנו היום לא יוכל לאכול את פסחו וייענש בכרת.

שערים לגמרא

ואיכא למימר, שאני כהנים דשלוחי ישראל שוינהו רחמנא והוא אינו יכול לזכות מעצמו.

לדעת הרמב"ן, במקרה זה יהיה מותר לכהנים לעבור על 'עשה דהשלמה' כיוון "דשלוחי ישראל שוינהו רחמנא". בקו המחשבה שבו אנו צועדים ניתן לומר כי מכיוון שהכהנים הם משרתי ישראל הרי ששינוי סדר העבודה לטובת מחוסר הכיפורים הוא מעין אינטרס אישי של הכהן – בכך שממלא את תפקידו באופן המיטבי בתור שליח העם. כלומר השיקול שמציע הרמב"ן מכניס את טובת האחר לתוך מערכת השיקולים ההלכתית של הכהן עצמו.

הגמרא בברכות (מז, ב) מספרת על ר' אליעזר ששחרר את עבדו הכנעני כדי שיוכל להשלים מניין⁶. הגמרא תמחה איך יכול היה ר' אליעזר לנהוג כן, והרי כל המשחרר את עבדו עובר בעשה של "לעולם בהם תעבודו"? איך ייתכן לחטוא לצורך השלמת מניין? תשובת הגמרא היא שצורך מצוה כגון אמירת דברים שבקדושה שונה, ומותר לחטוא בעבורו. עדיין נתמה, איך ייתכן כי בעבור אמירת דברים שבקדושה נאמר לאדם לעבור על איסור תורה? הגמרא עונה שמצוה עבוד זיכוי הרבים שונה. יש מהראשונים ובראשם הרמב"ן (גטין לב, א ד"ה 'מצווה שאני') שמבארים את תשובת הגמרא של "מצווה שאני" באופן אחר:

ואפשר שלא אמרה תורה 'לעולם בהם תעבודו' אלא משום שלא ייתן להם מתנות חנם, כענין דכתיב בגוים [ע"ז] לא תחנם, אבל כשהוא משחררו מפני שנותן דמי עצמו או משום מצוה וצורך הרב דליכא חנינה מותר.

איסור שחרור העבד שייך ללאו הנאמר בעכו"ם "לא תחנם" (דברים ז, ב) – איסור נתינת חן לגויים – בו אין ספק שמותר לסחור עמהם לטובתך. מכיוון שהאדון משחרר את העבד לצורך הרבים, וביניהם הוא עצמו, שרוצים לקיים מצווה ולהתפלל במניין, אין איסור בדבר כלל! כלומר במקום בו יש תועלת לאדון המשחרר, אין נתינת חן לעבד בשחרורו.

⁶ 'עבד כנעני' אינו נכרי גמור ולא ישראל גמור, אלא מגיירים אותו והוא מתחייב במצוות עשה שהזמן גרמן כנשים. מכיוון שאין דינו כדון ישראל גמור הוא יכול להשלים מניין רק לתשעה ישראלים מלבדו.

”חטא כדי שיזכה חברך?”

המשנה בגיטין (ד, ה) קובעת שאדם שיש לו בעלות משותפת על עבד, ושותפו שחרר את חלקו בעבד, עליו לשחרר אותו לגמרי, וכך לעבור על איסור 'לעולם בהם תעבודו'. זאת משום שכל עוד העבד ברשותו הוא אינו יכול לשאת אישה ולעסוק ביישובו של עולם מפאת מצב הביניים שאליו נקלע – חצי עבד וחצי בן חורין. הסוגיה שהצגנו לעיל עוסקת בהיתר שניתן לאיסור שחרור עבד מ'לעולם בהם תעבודו'. הרמב"ן סבור, כפי שביארנו לעיל, שאיסור זה מותר כשהאדון עושה את המעשה להנאתו שלו. הגמרא בברכות בוודאי עוסקת בצורך פרגמטי שהיה לר' אליעזר וחבריו – השלמת מניין. יש לשאול מהי רמת החיוב שמוטלת על בעל העבד במשנה בגיטין. כפי שאמרנו, ההבנה הפשוטה היא שעליו לשחרר את חלקו בעבד משום שבמצב טרום השחרור הוא מנוע מלעסוק בפריה ורבייה. עם זאת, לשון המשנה (שם) היא:

ב"ש אומרים תיקנתם את רבו ואת עצמו לא תיקנתם; לישא שפחה אי אפשר שכבר חציו בן חורין, בת חורין אי אפשר שכבר חציו עבד. יבטל? והלא לא נברא העולם אלא לפריה ורבייה, שנאמר 'לא תהו בראה לשבת יצרה', אלא מפני תיקון העולם כופין את רבו ועושה אותו בן חורין. חזרו ב"ה להורות כדברי ב"ש.

המשנה אינה מדגישה את המצווה האישית של פרו ורבו, אלא את היסוד הכללי של 'לא תהו בראה לשבת יצרה'. יסוד זה איננו מצווה נורמטיבית, אלא הגדרה כללית של ייעוד הבריאה ואופן הנהגת הקב"ה את עולמו. תביעתו של הקב"ה מהאנושות היא לעסוק ביישוב העולם, אם כן, כל עובד ה' יעשה כל שביכולתו לסייע למפעל קולקטיבי זה. העובדה שמדובר ביסוד קולקטיבי פותרת את הסתירה לכאורה בין סוגייתנו לבין הסוגיה בשבת, משום שהאדון אינו חוטא כדי לסייע לעבדו, אלא כדי לסייע לעצמו ולעולמו בקיום רצון שמים, ולפיכך הדבר מותר, ואף כופים אותו לעשות כן.

ד. מצווה להציל את החבר מחטא – למעט במקום שפשע

התוספות (שבת, שם) מציעים תירוץ שני לפתרון הסתירה בין הסוגיות. תירוץ זה משנה לגמרי את ההבנה שלנו עד כה. אם הבנו בתירוץ הראשון שחכמים אוסרים על אדם להציל חברו, ומתירים רק במקרים בהם יש לחבר תועלת אישית, כעת הנחת היסוד מתהפכת; על האדם לחטוא כדי להציל את חברו

שערים לגמרא

מאיסור, או אף לסייע לו כדי שלא יימנע ממצוות חשובות, ואילו המקרה שלנו בשבת הוא יוצא הדופן:

ועוד יש לומר, דדוקא היכא דפשע קאמר וכי אומרים לו לאדם חטא כדי כו'.

תוספות מנמקים מדוע המקרה שלנו יוצא דופן. בסוגייתנו, מדביק הפת בתנור פשע בהדבקה בין השמשות והביא את עצמו לעבור על איסור, ולכן לא נתיר לאדם לחטוא עבורו⁷. ממילא, כל מקום שהחשש לחטא נובע משגגה או אונס ולא משפיעה, אפשר וראוי להצילו, גם אם זה ידרוש מאדם אחר לחטוא מותר לעשות כן.

תירוץ התוס' השני, אף שהוא מצייע הבחנה טובה בין שתי הסוגיות, נראה לי קשה יותר, שכן תמוה יהיה לחשוב שקיימת קריאה כללית לחטוא עבור חבר, ורק במקום פשיעה ישנה מניעה מלסייע לו. להלן ננסה לבאר עמדה זו.

ה. ערבות הדדית והפרשה מאיסור

מצאנו במסכת סנהדרין (כו, ב) צייטוט ממדרש הלכה על הפסוק "וכשלו איש באחיו": "אינו אומר איש באחיו אלא איש בעוון אחיו, מלמד שכל ישראל ערבים זה בזה". משמעותה של קביעה זו של חז"ל היא, באופן פשוט, היא שהחיוב המוטל עליי לדאוג לקיום מצוות חברי דומה להתחייבות העצמית שלי בשמירת מצוותי. מכאן לומדת הגמרא בראש השנה (כט, א) שכשאדם מברך ברכה יצא ידי חובת המצווה, ומוציא האחרים ידי חובתם⁸, ועל כך מוסיף הריטב"א (רה"ש כט, א ד"ה 'תני אהבה'): "כל ברכות המצוות אף על פי שיצא, מוציא, שאע"פ שהמצוות מוטלות על כל אחד הרי כל ישראל ערביין זה לזה וכולם כגוף אחד וכערב הפורע חוב חברו".

⁷ תוספות על אתר לא ביארו מדוע. לכאורה, נראה מהסוגיה שמדובר באדם ששגג. אם כן, מדוע נקרא פושע? תוספות בעירובין לב, ב מבארים עמדה זו: "ואומר ר"י שיש לחלק בההיא דהדביק לפי שפשע שהדביק סמוך לחשיכה ואף על גב דהוי שוגג איבעי ליה לאסוקי אדעתיה". אותו אדם הדביק כבר בכניסת שבת, ועל אף ששכח היה צריך להעלות על דעתו שעושה איסור. וכן משמע מהרשב"א על אתר ועי"ש.

⁸ ראה רש"י ר"ה כט, א ד"ה "אע"פ שיצא מוציא".

”חטא כדי שיזכה חברך?”

דין שיש לו זיקה מבחינות רבות למושג הערבות ההדדית הוא דין 'אפרושי מאיסורא' שלפיו חייב אדם למנוע את חברו מלעשות דבר איסור⁹. יש שראו בדין זה מעין סניף של הכלל 'כל ישראל ערביין זה בזה', ונביא את דברי הריטב"א (קידושין כז, ב ד"ה אמר עולא): "שאני סוטה דהוי איסורא, וכל ישראל ערביין זה לזה ומחייבי לאפרושיה מאיסורא". השאלה המתבקשת לענייננו היא האם זה נכון גם במחיר עשיית איסור קל או עבירה קלה? בכמה מקומות בש"ס עולה שהתשובה לכך חיובית.

הגמרא בברכות (כ, א) מספרת על רב אדא בר אהבה שקרע מעל אשה בשוק בגד שחשב אותו לחצוף או לאסור, ובמעשה זה עבר על איסור פגיעה בכבוד הבריות עבור הצלתה מאיסור חמור יותר¹⁰.

במסכת עירובין (סג, א) מסופר על רבינא שישב לפני רב אשי רבו, ולפתע ראה אדם שקושר את חמורו לעץ בשבת, וכך עובר על איסור שבות להשתמש באילן בשבת. רבינא אמר לאותו אדם שמעשה זה אסור, וכאשר רמז לו רב אשי שזו הוראת הלכה בפני רבו, ענה לו: "אין חכמה ואין תבונה ואין עצה כנגד ה"¹¹. כלומר כל מקום שבו יש חילול ה' אין חולקים כבוד לרב.

במסכת שבת (מב, א), מסופר על ר' יצחק בר אבדימי שנכנס עם רבי בשבת לבית המרחץ, וביקש לשים פח של שמן כדי שיפשיר כך שיוכל רבי לסוך בו לפני רחיצתו. אמר לו רבי שיעביר את השמן לכלי שני שכן כלי ראשון מבשל בשבת! הגמרא תמהה על הוראתו שכן אסור לדבר דברי תורה בבית המרחץ. מכל מקום מתרצת הגמרא שלצורך 'אפרושי מאיסורא' מותר. כך פסק גם הרמב"ם (הלכות ק"ש פ"ג, ה"ה): "ואם נזדמן להפריש מין דבר האסור בבית המרחץ או בבית הכיסא – מפריש, ואפילו בלשון הקודש ובענייני קודש".

ניתן לומר שהתוספות בתירוצם השני ביססו את ההיתר לחטוא באופן גורף עבור אדם ששגג על העיקרון של "כל ישראל ערבים זה בזה". באמצעות עיקרון זה חטא עבור אדם ששגג מקבל מעמד של עקרון כללי, למעט המקרה

⁹ ע"פ הגדרת האנציקלופדיה התלמודית.

¹⁰ אמנם, לא ברור שתכלית מעשהו של רב אדא הייתה הצלתה מאיסור, אפשר שהיה זה מעשה הפגנתי או מעשה להצלת הציבור, ובכל מקרה, הרי במקום שיש חילול ה' אין חולקים כבוד לרב, וגם לא כבוד הבריות, ולכן ייתכן שאין זה קשור לסוגייתנו.

¹¹ משלי כא, ל.

יוצא הדופן של פשיעה. עדיין נשאל לגבי האדם עצמו שהדביק הפת. הגמרא מסיקה שמותר לו עצמו לרדות קודם שתיאפה. אם כן, מדוע לא התירו לחברו לעשות כן? הרי כפי שערב נכנס תחת בעל החוב בדיני ממונות ונוטל באחריות חובו (אם אין לחייב איך להשיב חובו), כך גם הרע יידרש ליטול אחריות, ולרדות הפת כדי להציל את חברו מעבירה חמורה. על פי הכלל 'כל ישראל ערבים' קשה לחלק בין הצלת עצמי מאיסור חמור באמצעות חטא לבין הצלת אדם אחר, כפי שנראה מלשון הריטב"א לעיל – "וכולם כגוף אחד..." – חברך כמוך.

נראה לומר כי באמת על אדם לסייע לחברו לקיים מצווה, ואף להפרישו מעבירה (גם במקום בו המסייע עובר עבירה) מדין ערבות. אמנם אם האדם שקרוב לחטוא מביא את עצמו בכוונה תחילה למצב זה, משוחררים ישראל מחובת הערבות שלהם כלפיו, וכבר אינם רשאים להצילו מהאיסור החמור באמצעות עבירה קלה. דין זה מתפקד בדיוק כמו ערב ממוני¹². כשהלווה פושע ואינו רוצה לשלם על אף שיש בידו, הערב אינו מחויב לשלם שהרי הוגבלה הערבות. בעצם, כאשר בחר החוטא לחטוא הוא יצא מתחום הערבות, וסרה האחריות הכללית לסייע לו.

משתי סוגיות שכבר העלו התוספות נראה כי אומרים לאדם חטוא כדי שיזכה חברך על אף שיש שם צד של פשיעה. מקור אחד שכבר הצגנו לעיל, בפסחים (נט, א), שלפיו כהנים עברו על 'עשה דהשלמה', והקריבו את קרבן מחוסר הכיפורים כדי שיתאפשר לו להקריב את קרבן הפסח במועדו. נצטרך להבין מה מעמדו ההלכתי של מחוסר כיפורים. לכאורה הוא פושע בכך שאיחר ולא הביא את קרבנו בזמן, ועל כן קשה. אמנם אפשר להציע שאיחור כזה אינו נחשב פשיעה כמו המדביק פת בתנור, שכן שגגת מדביק הפת הובילה אותו לפעול בצורה אקטיבית ולחטוא, אולם מחוסר הכפורים נותר פאסיבי, כל חטאו היה שכחה זמנית, לכן נכון לסווג את מחוסר כפורים לקטגוריית שוגג ואת המדביק נגדיר כפושע.

התוספות עצמם עונים על שאלה דומה לגבי סוגיה בגיטין (לה, ב) שם כפו את האדון לשחרר את חלקו בשפחה שכבר חציה בת חורין כדי שתהיה לה תקנה ותהיה מותרת להינשא לבן חורין, ובכך לא יבואו אחרים להיכשל בה.

¹² עיין גיטין מב, א.

”חטא כדי שיזכה חברך?”

לכאורה ניתן לומר שהם פושעים, שהרי יכולים לבחור שלא לזנות עמה, וממילא לא חלה מחויבות לסייע להם. התוספות מתרצים:

משום דנהגו בה מנהג הפקר אף על גב דהם פושעים כיון שהיתה מחזרת אחריהם ומשדלתן לזנות חשיבי כאנוסים.

אלה שזנו אחר אותה שפחה הם כאנוסים, כיוון שבשל העובדה שאין לה תקנה היא מחזרת ומשדלת אותם לכך, ולכן מותר לאדון ”לחטוא” בשחרור השפחה כדי שלא יעברו על איסור.

ו. סיכום ויישום הלכה למעשה

ראינו כי יש שתי מגמות עיקריות בפירוש הסוגיה:

- א. אסור להציל את הזולת מעבירה, אלא אם למציל יש תועלת רוחנית אישית מההצלה, או שיש לו אחריות אישית או קולקטיבית (על פי התירוץ הראשון בתוס' בשבת).
- ב. מותר ולעתים אף מצווה להציל את הזולת מעבירה, מדין ערבות, למעט במקום שפשיעתו היא הגורמת את העבירה (על פי התירוץ השני בתוס' שם).

נראה כעת כיצד מתוך שני עקרונות סותרים אלה הכריעו גדולי הפוסקים הכרעה הפוכה בשאלה שעמדה בפניהם. הרשב"א נשאל לגבי אישה שהוציאה מבייתה בעל כורחה כדי להוציאה מכלל ישראל. האם מותר לשלוח לאביה שיחיש פעמיו להצילה, ובכך יעבור על איסור תחומין למאן דאמר (ר' עקיבא) שאיסור תחום שבת הוא דאורייתא? אם כן, האם יכול לשאת בידו חותם מלכות (עזר להצלה)? נביא את תשובתו (שו"ת הרשב"א ז, רסז):

ומכל מקום, כך דעתי נוטה שאסור, לפי שאין דוחין את השבת על הצלה מן העבירות, שאין אומרים לאדם עמוד וחטוא כדי שיזכה חברך ואפי' איסורא זוטא לא שרי כדי להציל את חברו מאיסורא רבה כדמוכח בפ"ק דשבת (ד, א): בבעיא דהדביק פת בתנור, התירו לו לרדותה קודם שיבוא לידי חיוב חטאת או לא וכו'? אמר רב ששת: לעולם בשוגג, ולמאן התירו? לאחר. וכי אומרין לו לאדם עמוד וחטוא כדי שיזכה חברך!?

שערים לגמרא

הרשב"א עונה שנראה לו לאסור, וזאת בהתבססו על סוגייתנו בשבת שהעולה ממנה הוא שאל לו לאדם לחטוא כדי להציל את חברו. כך, הוא ממשיך ואומר:

דעד כאן לא אמרינן בפרק בכל מערבין (עירובין לב, ב) ניחא ליה לחבר דליעביד איסורא זוטא כי היכי דלא ליעביד עם הארץ איסורא רבה, אלא כשאותו איסור בא לעם הארץ על ידי חבר, אבל בענין אחר לא.

בדבריו הוא מעלה את הקושיה מהסוגיה הסותרת בעירובין שממנה עולה כאמור תמונה הפוכה, ומתריך ששם "אותו איסור בא לעם הארץ על ידי חבר", ואילו בשאלה שנדונה לפניו אין האיסור בא על ידי גורם האיסור, אלא הגיע כתוצאה מגורם חיצוני (אותם שהוציאוה לשמד). באופן פשוט, ניתן לומר שהרשב"א בפסיקתו סובר כהבנה הראשונה שהצגנו, לפיה באמת אין לאדם לחטוא ובכך להציל חברו כמבואר בסוגיה בשבת, וצד ההיתר קיים רק במקום של תועלת אישית, וממילא בשאלה שהוצגה כאן אין לטעון כזה מקום.

ברם, הבית יוסף נקט להלכה את תירוצם האחר של התוספות - מותר לעבור על איסור קל כדי לאפשר לחברו לקיים מצוה רבה, ושרק במקרה של פשיעה אין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך. לפי זה מסיק הבית יוסף (או"ח שו):

לתירוצא דמצוה רבה, הדבר ברור שאין לך מצוה רבה מלהצילה שלא יפחידוה עד שתשתמד. ואם לתירוצא דמחלק בין פשע ללא פשע, הכא נמי לא פשעה והילכך לחלל עליה את השבת לפקח עליה שרי, ומצוה נמי איכא, ואפילו לחלל שבת בדברים האסורים מן התורה נראה דשפיר דמי.

הבית יוסף אומר שעל האב להצילה משמד גם במחיר עבירה אישית, ואפילו מדאורייתא (כיציאה מתחום שבת), מכיוון שלא פשעה, וכך פסק בשלחן ערוך (או"ח שו, יד).